

riječ u nadzoru medija (Rumunjska, Češka, Slovenija).

2. Promjene položaja medija u gospodarskom pogledu predstavljaju potpuni novum za većinu zemalja u tranziciji. On se sastoji u angažiranju inozemnih komercijalnih ponuđača u suradnji na medijskim TV i radio-programima i općenito u etabriranju medijskog poduzetništva. Inozemni se utjecaj u većini zemalja ograničava na određeni postotak sudjelovanja. U Mađarskoj se raspravljalo o udjelu između 33% i 50%. U Rumunjskoj i Češkoj nema ograničenja. U nekim su zemljama radi zaštite od inozemnog utjecaja uvedene minimalne kvote emitiranja nacionalnog programa: u Poljskoj čak do 60% državnog i 35% privatnog emitiranja, u Estoniji 30% itd.

3. S promjenama nastaje nova komunikacijska kultura. Uloga medija značajno se mijenja. Privatiziranjem i nestajanjem državnog monopola pred medije se postavlja problem kvalitete, interesa i zanimljivosti za poduzetnike, gledatelje, slušatelje i čitatelje kao pojedince. To znači da svaki medij mora sam tražiti svoju »klijentelu« ukoliko želi opstojati. Na taj se način potiče kompetitivnost u kvaliteti.

4. U pogledu organizacijskih promjena medijskog sektora, u analiziranom razdoblju tranzicijskih promjena reformske i konzervativne snage u svim zemljama radile su na tome da se stvore politički i pravni okviri za strukturno preoblikovanje cijelog medijskog sektora, u kojemu bi novinari predstavljali »četvrtu silu« i neovisne i kritičke promatrače političkih i društvenih događanja.

5. Svakako je važno napomenuti da je u medijima došlo i do promjene u sadržajnom pogledu. Mnoge teme i pristupi, nekad tabuizirani, dobili su u političkim i društvenim promjenama svoje legitimno mjesto, a programi postali raznolikiji i postigli kvalitativno proširenje.

Proces promjena medijskog sektora nosi u sebi i niz problema i slabosti — od oz-

bilnog i profesionalnog do istraživačkog novinarstva, od slike političkih vođa do likova ljudi o kojima se inače malo govorilo ili govori itd.

Studija o promjenama medijskog prostora u zemljama Istočne Europe prikaz je započetih procesa o kojima se još uvijek ne može dati konačan sud. Ograničenje ove studije vremenski je period na koji se ona odnosi: 1989–1993. Zbornik ipak nudi prve odgovore o pitanjima promjena organizacije medija, medijske ponude i korištenja medija. On je početak promatranja medijske transformacije u analiziranim društvenim prostorima. Prednost ove studije jest u analitičnosti referirane građe iz devet zemalja i pokušaju kontinuiranog praćenja još od 1985. godine na njemačkom sveučilištu u Siegenu — posebno utemeljenog područja istraživanja, *Bildschirmmedien*. Za ovu godinu planirana je i konferencija o toj problematici.

Ivan Cifrić

Helmut Jäger

EINFÜHRUNG IN DIE UMWELTGESCHICHTE

**Wissenschaftliche Buchgesellschaft,
Darmstadt, 1994, 245 str.**

Vjerojatno su malobrojni oni koji nisu čuli za izreku »Historia est magistra vitae«, a sigurno još malobrojniji oni koji bi pritom pomislili na nešto drugo osim isključivo na čovjekovu povijest, individualno, kolektivno, nacionalno ili rodno iskustvo iz kojega potječe to »učiteljstvo« i koje se odnosi na čovjekov život. Mnogima bi, osim filozofima, bilo možda čudno ako bi se povijest odnosila na bilo koga ili na što drugo doli na čovjeka, na njegovo djelovanje u društvu i na prirodu. Povijest doista i jest moguća samo kao ljudska, svjesna i racionalna refleksija događanja vezanih uz čovjekovo djelovanje u određenim prostorima i vremenima, dakle kao dina-

mični odnos. Prije svega radi se o odnosu čovjeka »u« i »prema« njemu izvanjskoj prirodi, bez koje nema vidljivih antropogenih tragova u čovjekovu okolišu.

Različite su znanosti pokazale relevantnost uvjeta prirodnog okoliša za čovjekov razvoj, čak i bez obzira na suprotne kulturnoekološke pozicije u tumačenju odnosa između pojedinca, društva i okoliša: naime, »kulturni determinizam« i »ekološki determinizam« (Steiner, 1994). Relevantnost okoliša svakako daje legitimitet istraživanjima koja nastoje obraditi »povijest okoliša«.

Knjiga Helmuta Jägera¹ *Uvod u povijest okoliša* upravo je pokušaj konkretiziranja tematike iz povijesti okoliša. U tom smislu, kako i sam autor kaže, ona ima propedeutičko značenje. U njoj se dakako pristupa sasvim drukčije nego što to čine primjerice Bowler ili Worster. Bowler (1992) u knjizi *The Fontana History of the Environmental Sciences* prikazuje razvoj znanosti o okolišu od Grčke i Rima, preko renesanse do moderne ekologije, razmatrajući i glavne ideje, njihove izvore i protagoniste u povijesti znanosti. Worster (1994) pak u knjizi *Nature's Economy* pokazuje povijest ekoloških ideja iz koje je vidljivo da su mnoge ekološke ideje starije od ekologije kao znanosti i da su vezane za različite ljude, prostore i načine razmišljanja, što otvara mnoga pitanja i u suvremenosti, nazvanoj *Age of Ecology*. Ekološke probleme modernog vremena (vode, klimu, površinske oblike, vegetaciju, životinjski svijet itd.) i njihove promjene tijekom vremena Jäger čitaocu predstavlja mnogo jasnije, a samim time i antropogene utjecaje i njihove posljedice. Iako postoje brojne studije različitih disciplina koje govore o okolišu – od geologije, geografije itd., u ovoj se knjizi po prvi puta tematika konkretnog okoliša analizira u njezinoj vremenskoj dimenziji. Autor istražuje promjene prirodnog i prirodi bliskog okoliša na prostoru srednje Europe, konkretnije Njemačke, i to od

početaka čovjekova utjecaja – prije otprilike 7000 godina. Iako se u prirodi događaju promjene okoliša »same po sebi« tj. bez čovjekovih aktivnosti, jer je prirodni okoliš dinamički sustav, promjene prirodnog svijeta intenzivno započinju industrijskom epohom. Ona obilježava pravu burnu povijest okoliša i donosi sve dileme o njegovim perspektivama. U tom pogledu autor zastupa vrlo jasnu hipotezu, koju analitički nastoji dokazati i argumentirati brojnim istraživanjima, osobito iz geografije i srodnih joj znanosti: što je neka epoha povijesno starija, to je čovjekov utjecaj na okoliš bio manji, i suprotno: što nam je epoha bliža, to su čovjekovi utjecaji veći. Vrlo smiono tvrdi da je još prije nekoliko desetljeća makro i regionalna klima u sličila onoj »prirodnoj«. Interferencijom antropogenih čimbenika nastaje međuovisnost s prirodnim čimbenicima, pa je često teško odvojiti prirodne od poluprirodnih i antropogenih utjecaja i čimbenika.

Tri su skupine čimbenika značajne za promjene okoliša. To su: (a) prirodni procesi, (b) izravni utjecaji i (c) neizravni utjecaji. Prirodni procesi su dinamične promjene u vremenu koje utječu na promjene sustava voda, klimu, stanje reljefa, vrste flore i faune itd. To su zapravo nosioci prirodne povijesti okoliša. Direktni utjecaji su antropogeni utjecaji kojima se mijenjaju prirodni okoliši, a time dolazi i do globalnih promjena. Antropogene promjene započinju neolitskom revolucijom i traju, ovisno o prostoru, sve do danas. To je vrijeme obilježeno djelovanjem ljudske ruke i uma, vrijeme postanka kulture uopće. Najčešće se radi o planiranim, voljnim i ciljanim ljudskim utjecajima. Pritom nije riječ o ljudskoj nakani destruiranja oko-

1 Helmut Jäger rođen je 1923. godine. Studirao je zemljopis, povijest, etnologiju, germanistiku i filozofiju na Sveučilištu u Göttingenu. Habilitirao u Würzburgu 1956. Od 1963–1991. redoviti je profesor za kulturnu geografiju na Sveučilištu Würzburgu. Sada je u mirovini.

liša, već o nakani njegova prilagodavanja ljudskim potrebama, kultiviranja, općenito podruštvljavanja prirode/okoliša. Indirektni utjecaji su vidljive posljedice izravnih utjecaja na okoliš koje se očituju u dugim vremenskim razdobljima, a označavaju nepovratnost prvotnog stanja okoliša.

Središnji dio knjige odnosi se na predstavljanje rezultata prirodnih i socijalnih znanosti o promjenama okoliša u Njemačkoj. Vremenska analiza stanja okoliša pokazuje da svaka epoha ima svoj, samo njoj primjeren okoliš. Jäger na temelju različitih izvora opisuje stanje i promjene u pojedinim geografskim prostorima u periodu od prvih ljudskih utjecaja – u sjevernim dijelovima oko 1000 godina, a u južnim oko 4000 godina prije Krista. On se koristi znanstvenim i stručnim radovima iz geografije, topografskim materijalima i kartama iz najranijih vremena, kojima potkrepljuje svoje istraživanje promjena okoliša. Pravo okoliša (*Umweltrecht*) staro je tek tri desetljeća (224), ali ima svoje duboke povijesne korijene. Nedvojbeno je da su i u najranijim vremenima pisane povijesti prostora Njemačke postojala pravila o zaštiti okoliša. No ona nisu utemeljena kao danas u »pravu okoliša«, jer se tada nije radilo o »pravu okoliša« nego o »pravu zaštite« kojim su vlasti mogle proširiti svoju zaštitu i na neke životinje ili šumske prostore. Već su, primjerice, u franačko vrijeme (8. i 9. st.) štice veliki šumski kompleksi, a za ubijanje medvjeda plaćalo se 6 šilinga. Najstarija pravila kasnije su dopunjavana i mijenjana sve do ovog stoljeća. Zanimljivo je da je državni zakon o zaštiti prirode iz 1935. vrijedio sve do 1976. godine kada je donesen »Zakon o zaštiti prirode i održavanju krajolika«,² inoviran 1990. godine.

Utjecaj antropogenih čimbenika vidljiv je i po samim brojkama. Pet stotina godina nakon Krista na području Njemačke živjelo je oko 750.000 stanovnika ili 2 stanovnika na kvadratni kilometar, a danas oko 80 milijuna odnosno 224 stanovnika po

kvadratnom kilometru. Na nekim prostorima, kao što su Ruhr ili Saar, gustoća stanovnika (u rudarstvu i industriji) mnogo je više utjecala na promjene okoliša nego drugdje. Oko 1500. godine bilo je oko 3000 gradova, čije su elite imale obveze održavanja okoliša. Povijesni dokumenti pokazuju da su postojali tekstovi, kao npr. »Ekonomska država«, u kojoj je bilo komentirano oko 55 državnih dobara i korisnih površina. Iz tih tekstova proizlazi dobro poznavanje čovjekova utjecaja na promjene okoliša. Ograničenja zemljoposjednika vodila su intenzivnijoj obradi zemlje, a time i promjeni okoliša.

U iscrpnom korištenju povijesne građe o različitim aspektima okoliša u pojedinim područjima autor primjerom pokazuje kako je moguće pisati povijest nekog okoliša. Primjeri analize nekih mikrocelina mogu se naći i u drugim suvremenim radovima, npr. o estetici krajolika (Jahrbuch, 1995).

Vjerojatno nam ne bi mnogo značilo navođenje brojnih izvora i podataka, koliko nam može značiti sam metodički pristup pisanju povijesti okoliša (*Umweltgeschichte*). Za to je prije svega potrebno definirati pojam okoliša. Svaki okoliš sadrži barem tri bitna strukturna elementa: (1) riječ je o konkretnom prostoru, (2) riječ je o vremenu u kojemu postoji dotični okoliš i (3) riječ je o sadržaju koji u njemu nalazimo. Okoliš nije prostor u kojemu žive samo organizmi (Haeckel) nego i čovjek, koji nije samo promatrač već aktivni subjekt i procjenitelj toga okoliša. O njegovim procjenama ovisile su tijekom povijesti i aktivnosti u okolišu. U tom smislu Jäger polazi od Uexküllove znanstvene definicije okoliša, koja je utjecala na američku povijesnu geografiju (od 1940-ih godina) kao i na socijalnu geografiju Njemačke (od 1970-ih godina). Svaki pojedini

2 *Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege*, najčešće navoden kao Savezni zakon o zaštiti prirode.

nac, kao i kolektiv, ima svoj okoliš prema kojemu se određuje. Povijest okoliša vjerojatno nije smisljeno pisati kao povijest individualnih okoliša (osim tipoloških karakteristika).

U pisanju povijesti okoliša važno je kako se on (*Umwelt*) shvaća. Autor ga razumije i koristi (a) kao apstrakciju i (b) kao sinonim. Kao apstrakcija, okoliš označava sumu različitih okoliša u nekom prostoru. To mu omogućuje da piše povijest okoliša srednje Europe, kao što bi se mogla pisati povijest jadranskog ili panonskog okoliša. To ga obvezuje i na interdisciplinarni istraživački pristup. Iako Jägeru središnje mjesto u povijesti okoliša ima geografija, povijest okoliša je za njega znanstvena poddisciplina, a istraživanje okoliša i s njim povezana njegova povijest predstavljaju multidisciplinarni znanstveni kompleks kojim se bave inženjeri, istraživači prirodnih i socijalnih znanosti i medicinari. Geografija je integralna znanost o okolišu, pa i povijest okoliša ima tradiciju u geografiji.³ Osim toga, geografija je povezana s istraživanjima krajolika, pa Jäger često koristi okoliš (*Umwelt*) i krajolik (*Landschaft*) i kao sinonime.

Povijest okoliša za neke je možda potpuna besmislica. To se posebice odnosi na one koji zastupaju ekstremno determinističku teorijsku poziciju o primatu utjecaja biološkog (prirode) na društvo (kulturu) ili pak kulture na prirodu, tj. svodenje jednog na epifenomen drugog. Objekte u poznate redukcionizme (Scharping, 1994). Naravno, prihvaćanje »povijesti okoliša« značilo bi otklon od tradicionalne disciplinarnosti, ali i bitno nov pristup ljudskoj evoluciji kao »sukladnim« sustavnim promjenama prirodnog okoliša i antropogenih struktura u određenom vremenu i prostoru u spiralnom evolutivnom procesu (Bojanovsky, 1994), pri čemu se mogu analitički utvrditi »prirodna stanja« i »kulturalna stanja« (Moscovici, 1982), a ekološka kriza shvatiti kao nastalo novo (trajno) obilježje tog stanja.

Povijest okoliša treba shvatiti i kao autentičnu povijest ljudske kulture koja nastaje na prirodnim pretpostavkama i koja nam ne nudi samo rekonstrukciju povijesnih činjenica ljudskih velikih djela i promišlja nego i iskustvenu podlogu za kriterije društvenog djelovanja kao ljudskog djelovanja i samoprocjenjivanja. Samoprocjenjivanje je u biti obrazovanje djelatnog subjekta u vremenu i prostoru, koji je sve manje »prva priroda« a sve više »druga priroda« sa sve većim kulturnim obvezama (Markl, 1986).

Literatura:

- Bojanovsky, J. (1994). *Ökologie und soziokulturelle Evolution*. Stuttgart: Enke.
- Bowler, P. J. (1992). *The Fontana History of Environmental Sciences*. London: Fontana Press.
- Jahrbuch Ökologie 1996*. München: C. H. Beck.
- Markl, H. (1986). *Natur als Kulturaufgabe*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Moscovici, S. (1982). *Versuch über die menschliche Geschichte der Natur*. Frankfurt.
- Scharping, M. i Görg, C. (1994). *Natur in der Soziologie*. U: Görg, Ch. /Hrsg./, *Gesellschaft im Übergang* (str. 179–201). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Steiner, D. (1994). *Auf dem Weg zu einer allgemeinen Humanökologie*. U: Glaeser, B. i Teherani-Krönner, P. /Hg./, *Humanökologie und Kulturökologie* (str. 191–219). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Worster, D. (1994). *Nature's Economy. A History of Ecological Ideas*. Cambridge: University Press /1977/.

Ivan Cifrić

3 Primjerice, istraživanja prakrajolika (*Umlandlandschaftsforschung*) u Roberta Gradmanna ili tzv. istraživanja starog krajolika (*Altlandschaftsforschung*) kao u Otta Schlütera, bave se istraživanjem prirodnog krajolika i promjenama pod utjecajem antropogenih čimbenika.